בית מלאכה לאוטופיות ישראליות- נתיב שנקר

אדר' עודד קוטוק, פרופ' יעל מוריה

תקציר

הרקע: למה אוטופיות?
האוטופיה היא הייצוג של התקווה לעולם טוב יותר. האוטופיות הן חלק חשוב בהתפתחות התרבות בכלל ובהוויות הישראליות בפרט. חשיבה אוטופית נותנת דרור לדמיון, וקוראת תיגר על המציאות העכשווית ועל המערכות המנסות לשמר אותה, ומסייעות לטפח שאיפות חדשות. דווקא בעיצומם של משברים כלכליים ואסונות סביבתיים, ונוכח מציאות פוליטית וחברתית אלימה, ערכן הפנימי של האוטופיות רלוונטי במיוחד. כוחן המאתגר והאפשרות הייחודית שהן מספקות להעמדת אלטרנטיבה לסביבות החיים הקיימות, הופכים אותן למוצא חיוני מחוסר התוחלת של התמשכות ההווה.
המטרה: למה בית מלאכה לאוטופיות?
בית מלאכה לאוטופיות היא שיטת עבודה. באמצעות הפעלת בית המלאכה- תושבים, מומחים, מנהיגים, יוצרים וגורמים נוספים, שהם חלק מקהילה מקומית, חושפים ומגלים יחד שאיפות אישיות וקולקטיביות לעתיד המרחב והחברה המקומיים ומבררים אפשרויות לדמותם של עתידים בלתי מוכרים. אחד הכלים העיקריים בבית המלאכה הינו מכונת אוטופיות: תהליך סדנאי רב שלבי, אך גמיש- שבין היתר, ניתן לביצוע לאורך תקופה או באירוע מרוכז אחד.

השיטה: כיצד פועל בית המלאכה לאוטופיות?
לצורך הפעלת מכונת אוטופיות נדרשת קבוצה מעורבת (למשל של מתכננים, קובעי מדיניות, נציגי ציבור וגם, אנשי רוח, אומנים וגורמים נוספים שיש להם זיקה לעתיד המקום). בשלב מקדים, מורכב אוסף דגימות עתיד מהשטח (חורי הצצה לעתיד) סימנים בסביבה הקיימת בהווה שעשויים להעיד על שינויים לקראת סביבת החיים של העתיד. הסימנים מתועדים בצילומים, דגימות פיזיות, קטעי שיחה עם מעורבים ועוד. לאחר מכן, המשתתפים מכינים מפת תקוות וחרדות ותיאור של סיטואציות בסביבת החיים (כולל מתוך הדגימות שנאספו) המבטאות אותן. בשלב הבא מצויינות תפניות- ציון אירועים שיכולים להתרחש ולהביא להפגת החרדות או להבשלת התקוות. משם לשלב האחרון- הצבעה על אוטופיות- תיאורים של שאיפות לסביבות החיים האולטימטיביות באמצעות:

1. איסוף של דגימות ספקולטיביות מהעתיד כמו חפצים, שלטים, 'שיחות' עם תושבי העתיד.
2. מניפסט מילולי: אמירות ממוקדות המגדירות את סביבת החיים האוטופית.
3. מניפסט גרפי: אוסף של דימויים המבטאים תכונות של סביבת החיים החדשה.

התוצאה: כיצד יתרום בית המלאכה לאוטופיות למקום?

- ייזום פעולות משנות מציאות בהתאם לשאיפות המקומיות שנחשפו בבית המלאכה.
- ניסוח של כוונות ופרדיגמות חדשות למרחב המקומי וייצוגן באופן וויזואלי. פוטנציאלים ורעיונות לפעולות חוצות תחומים, קני מידה ואפשרויות להגשמתן.
- הצפה, הכרה וגילוי של חרדות ותקוות של בעלי העניין במקום.
- גילוי של אפשרויות לנקודות מפנה בדרך אל העתידים החדשים.
- הנכחה את כל אלה (במודע או שלא במודע) בשיח ובעשיה הציבורית, הפוליטית, הפדגוגית והמקצועית.
- הרחבה של גבולות הדיון, החשיבה והיצירה של העתיד אל ציבורים נוספים, לדיסציפלינות מגוונות ולנקודות מבט נוספות.

הייצוג: כיצד יוצגו התוצאות של פעולת בית המלאכה לאוטופיות?

א. קטלוג של המרחבים האוטופיים שהוצעו בתהליך. כל מרחב יתואר באופן בהיר ונגיש ויסווג באופן שיאפשר איחזור.
ב. תיעוד של תהליך הפעלת המכונה, והתוצרים שהתקבלו בשלבי הפעלתה.
ג. מקום לעדכון, תוספת או שינוי של אוטופיות חדשות וישנות.
ד. מקלט (sanctuary) לאחסון והצגת עבודות תכנון מקומיות שהופסקו בשל המאפיינים האוטופיים שלהן.

1. רקע

מהו הכלי?

בית מלאכה לאוטופיות היא שיטת עבודה באמצעותה תושבים, מומחים, מנהיגים, יוצרים וגורמים נוספים, שהם חלק מקהילה מקומית, חושפים ומגלים יחד שאיפות אישיות וקולקטיביות לעתיד המרחב והחברה המקומיים, מבררים אפשרויות לדמותם של עתידים בלתי מוכרים ומייצרים מבחר של 'אוטופיות מקומיות'. אחד הכלים העיקריים בבית המלאכה הינו מכונת אוטופיות: תהליך סדנאי רב שלבי, הניתן לביצוע לאורך תקופה או באירוע מרוכז אחד.

מדוע האוטופיות צריכות להיות חלק מתהליכי תכנון, חשיבה וקבלת החלטות מעשיות על עתיד המרחב והקהילה המקומיים?

עד לפני שני דורות, בערך, הייתה האוטופיה מכשיר חשוב במכלול יצירתם של קהילות ומנהיגים, אומנים, אדריכלים, מתכננים ויוצרים מתחומים נוספים. כעת, במדינה שלידתה נחזתה בחיבור אוטופי, המחשבה והדיבור על עתיד אידיאלי למרחב ולחברה כבר אינם באופנה. לא פעם, השוק הפרטי, גופים ציבוריים ואף אנחנו כפרטים וציבור, מעדיפים להבין את העתיד כהווה מתמשך, ובהווה המתמשך שלנו, שורות הרווח (בכסף וערכים מספריים אחרים) ומשטר של אילוצים זמניים מתחלפים, לא רק מדירים את העתיד אלא גם חוסמים את השאיפות בדרך אליו. גם שבר גדול של ההווה כמהפכת הקורונה, אינו עוצמתי מספיק כדי לשחרר, באמת, את תודעתנו ומעשינו משימוש דכאני במקובל ובמוכר. The Show must go on.

לכן, דווקא בעיצומן של משברים כלכליים וסביבתיים, ועל רקע מציאות פוליטית וחברתית אלימה, ערכן הפנימי של האוטופיות רלוונטי במיוחד. כוחן החתרני והאפשרות הייחודית שהן מספקות להעמדת אלטרנטיבה לסביבות החיים הקיימות, הופכים אותן למוצא חיוני מחוסר התוחלת של התמשכות ההווה.

2. המטרה: פריצה אל מעבר למבוי הסתום בהתמודדות עם אתגרים בני זמננו של סביבות החיים.

אנו מאמינים שהאוטופיה ככלי מאפשרת פריצה אל מעבר למבוי הסתום בהתמודדות עם אתגרים בני זמננו של סביבות החיים (כמו בדיור, בתחבורה ובשוויון במרחב) ולכן, **אנו קוראים לייצור, שימור והפצה של אוטופיות כחלק מתהליכי התכנון, קבלת ההחלטות והשיח ציבורי על עתיד המרחב והחברה!**

- האוטופיה קוראת תיגר על ההווה ועל המערכות המנסות לשמר אותו.
- האוטופיה מסייעת בביטול הדיכוטומיה בין דמיון למציאות, ואשרור כוחו של הדמיון לעצב את העתיד.
- האוטופיה שימושית ככלי, כצורת חשיבה, וכאמצעי לגשת אל האפשרויות של העתיד ולטיפוח שאיפות אוטופיות מודעות, ש"אינן חוששות מהמציאות אלא מתייחסות אליה ביעוד והמצאה".[1]
- האוטופיה היא חלק חשוב מהתרבויות, הזהויות והמרחבים המקומיים והגלובליים. המרחב שבין הים לירדן גדוש באוטופיות המשמשות עדות לכוחן בעיצוב העתיד, לטוב ולרע.

בית מלאכה לאוטופיות מאפשר הרכבת אוטופיות מקומיות חדשות על בסיס שיתוף פעולה בין-תחומי כהזדמנות להשפיע על איכות הדיון על עתיד החיים והמרחב, על עושרו ועל עוצמתו.

---

[1] האיש בלא תכונות, רוברט מוסיל, תרגום מגרמנית והקדמה - אברהם כרמל, הוצאת שוקן תל אביב, תשמ"ח 1988

3. שיטת ההפעלה: איך עובדת מכונת אוטופיות (וכלים נוספים להפעלה בבית המלאכה)?

בתמצית:

מכונת אוטופיות היא כלי אפשרי אחד ל"טיפוח שאיפות' לעתיד המקומי. לצורך הפעלת מכונת אוטופיות נדרשת קבוצה מעורבת (למשל של מתכננים, קובעי מדיניות, נציגי ציבור וגם, אנשי רוח, אומנים וגורמים נוספים שיש להם זיקה לעתיד המקום). בשלב מקדים מורכב **אוסף דגימות עתיד מהשטח (חורי הצצה לעתיד)** סימנים בסביבה הקיימת או המתוכננת בהווה שעשויים להעיד על שינויים לקראת סביבת החיים של העתיד. הסימנים מתועדים בצילומים, דגימות פיזיות, קטעי שיחה מתועדים עם מעורבים ועוד. לאחר מכן, המשתתפים מכינים **מפת תקוות וחרדות-** תיאור של סיטואציות בסביבת החיים בעתיד המונעות מתשוקה-תקווה-חרדה מתוך אוסף הדגימות. המפה כוללת קולאז' של תיאורים טקסטואליים קצרים יחד עם דימויים נלווים, של סצינות מהעתיד. כל תיאור מסווג כחרדה או תקווה, מוצמד ע"ג שכבה מתאימה של מפת העתיד, ומסווג לפי סבירות. בשלב הבא מצויינות **תפניות-** ציון אירועים שיכולים לקרות בעתיד ושעשויים להביא להפגת החרדות או להבשלת התקוות. ומשם לשלב האחרון- הצבעה על **אוטופיות-** תיאורים של שאיפות לסביבות חיים האולטימטיביות באמצעות:

1. איסוף מחודש של דגימות ספקולטיביות מהעתיד כמו חפצים, שלטים, 'שיחה' עם תושבים.
2. מניפסט מילולי: סדרת היגדים ממוקדים המגדירים את סביבת החיים האוטופית.
3. מניפסט גרפי: אסמבלאז' של דימויים המבטאים תכונות של סביבת החיים החדשה.

בפירוט:

מכונת אוטופיות יכולה לפעול במהירות (אירוע חד פעמי שקודמת לו הכנה), או בסדרת מפגשים על פני תקופה. ניתן לערוך התאמות במכונה לפרקי זמן שונים, למסגרות ההפעלה (הרכב וגודל) ולדגשים שונים במטרות ההפעלה.

להלן הדגמה להפעלה אפשרית של המכונה באירוע יחיד (בתוספת הכנה)

הוראות הפעלה

משתתפים: עד כ 30 בעלי עניין, מחולקים לקבוצות עבודה עד שישה משתתפים בקבוצה.
צוות המפעילים: מרכז, מנחים כמספר קבוצות העבודה, מעצבים מסייעים לפחות כמספר קבוצות העבודה
עזרים: הרכבה של 'המצפה' כמפורט בתרשים
פתקים וכרטיסיות בגודל A5 להצמדה על הקיר
חוטים, נעצים עם ראש ארוך
כלי כתיבה סימון וחיתוך
סרטי הדבקה בצבע שחור ואדום
מחשבים (מקושרים לרשת) ומדפסות כמספר קבוצות העבודה

תרשים להרכבת 'מכונת אוטופיה':

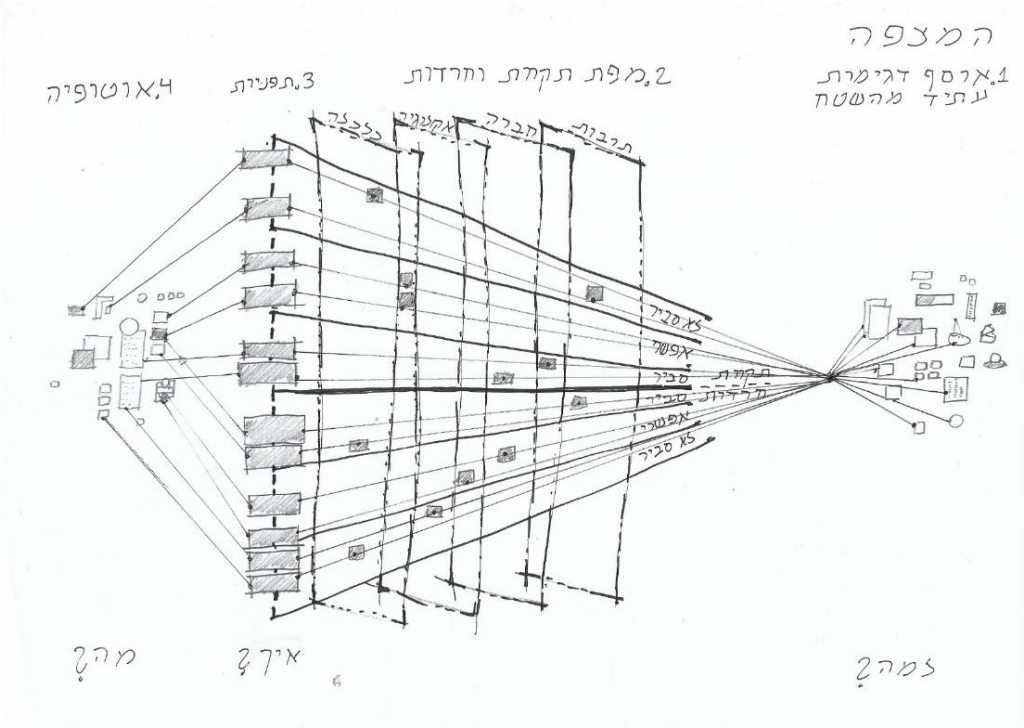

מכונת אוטופיות 2 | עודד קוטוק

סדר הפעלת 'מכונת האוטופיות':

	שלב	דוגמאות*	זמן בסדנה
1	**אוסף דגימות מהשטח (חורי הצצה לעתיד)** סימנים בסביבה הקיימת או המתוכננת בהווה שעשויים להעיד על שינויים לקראת סביבת החיים של העתיד. הסימנים מתועדים בצילומים, דגימות פיזיות, קטעי שיחה מתועדים עם מעורבים ועוד. התוצר יכלול 'קיר פלאות'- תצוגת דגימות מגוונות ומרוכזת	רחוב ריק, פתק התראה על אי תשלום ועד בית, מסיבת יום הולדת במועדון דיירים, ...	טרום סדנה יבוצע ע"י המארגנים
	פתיחה, הסבר על תהליך העבודה		10 דק'
2	**מפת תקוות וחרדות** מה מעורר השראה/תקווה/חרדה בדגימות שנאספו? תיאור של סיטואציות בסביבת החיים בעתיד המונעות מתשוקה- תקווה-חרדה. הסיטואציות יוצאות מתוך אוסף הדגימות שבקיר תיאורים טקסטואליים קצרים יחד עם דימויים נלווים, של סצינות מהעתיד. כל תיאור מסווג כחרדה או תקווה, מוצמד ע"ג שכבה מתאימה של מפת העתיד, ומסווג לפי סבירות באמצעות סימון בחוטים (הכל כמתואר בתרשים)	*מגדלים כסלמס, דיירים עולים ויורדים במדרגות לקומות גבוהות* *טבע פולש לשכונה, שדה ירקות במגרש חניה, פירוק חומרים לבניה משנית...*	20 דק' הצגה והסבר על 'קיר הפלאות' של אוסף הדגימות מהשטח 40 דק' עבודה בקבוצות והצבה תוצרים על המפה 20 דק' הצגה משותפת במליאה
הפסקה			20 דק'
3	**תפניות** ציון אירועים שקרו או פעולות שננקטו בעתיד שהביא להפגת החרדות. במקביל, תיאור הבשלה של האבולוציה של התקוות. ומשם ל: **אוטופיה** תיאור השאיפות לסביבת החיים האולטימטיבית באמצעות: 4. איסוף מחודש של דגימות מהעתיד- חפצים, שלטים, שיחה עם תושבים... 5. מניפסט מילולי: סדרת היגדים ממוקדים המגדירים את סביבת החיים. מניפסט גרפי: אסמבלאז' של דימויים המבטאים תכונות של סביבת החיים החדשה.	*כל תושב יוכל להגיע מכל מקום לכל מקום בשכונה בתוך עד 5 דק' (מדלת לדלת)* *אוכלוסיית השכונה תהיה מורכבת מרוב הקבוצות בחברה הישראלית*, עבודה, כמו שאר פעילויות היום יום נעשות כולן בשכונה, השכונה כקהילה מלוכדת עם קשרי משפחה, השכונה כיחידה שילטונית אוטונומית,	10 דק' הסבר 60 דק' עבודה ובקבוצות והצבת תוצרים על המפה 30 דק' הצגה משותפת במליאה
5	סיכום ומשוב		20 דק'
6	תיעוד תוצרי התהליך (עריכת פוסטר מקיר האוטופיה) ושליחה למשתתפים		לאחר הסדנה

התוצאה

מה **לא** מקבלים?

האוטופיות של בית המלאכה לא מספקות 'מתכון' סגור לתכנון ולפיתוח.

מה מקבלים?

- ניסוח וייצוג של כוונות ופרדיגמות חדשות למרחב המקומי. פוטנציאלים ורעיונות לפעולות חוצות תחומים קני מידה ואפשרויות להגשמתן.
- הצפה, הכרה וגילוי של חרדות ותקוות של בעלי העניין במקום.
- גילוי של אפשרויות לנקודות מפנה בדרך אל העתידים החדשים.
- הנכחה את כל אלה (במודע או שלא במודע) בשיח ובעשייה הציבורית, הפוליטית, הפדגוגית והמקצועית.

חשוב לציין: בסופו של תהליך מתקבלות אוטופיות (ברבים ולא אוטופיה אחת), האוטופיות לא יוכנו על בסיס קונצנזוס, ולא ייוצבו באמצעות הסכמות. להפך, לא רק שהן עשויות לעמוד בקונפליקט לתפיסות מקצועיות או ערכים של קבוצות מקצועיות ואחרות, אלא שסביר (ואף רצוי) שיסתרו זו את זו. דמותן תהיה תלויה בזהות היוצרים ובהרכבם, בתמהיל של תהליכי המחקר, העיבוד והיצירה, בתכנים הספציפיים ובעיתוי העבודה. ה'אפקט הראשוני' של האוטופיה כחוויה חתרנית, מוזרה, מערערת, שובת לב או סוחפת, יפלס את הדרך **לביצוע משימתה העיקרית: הרחבה של גבולות הדיון, החשיבה והיצירה של העתיד אל ציבורים נוספים, לדיסציפלינות מגוונות ולנקודות מבט נוספות.**

4. אופן הייצוג והחשיפה

תוצרי העבודה יוצעו באמצעות **דוכן אוטופיות** מקומיות וירטואלי- באתר רשת ישראל 100, ומידת הצורך והאפשר גם בפלטרפורמות וירטואליות נוספות.

הדוכן המקומי יכלול:

א. קטלוג של המרחבים האוטופיים שהוצעו בתהליך. כל מרחב יתואר באופן בהיר ונגיש ויסווג באופן שיאפשר אחזור.
ב. תיעוד של תהליך הפעלת המכונה, והתוצרים שהתקבלו בשלבי הפעלתה.
ג. מקום לעדכון- תוספת או שינוי של אוטופיות חדשות וישנות.
ד. מקלט (sanctuary) לאחסון והצגת עבודות תכנון מקומיות שהופסקו בשל המאפיינים האוטופיים שלהן.

תוצרי המכונה יעמדו לרשות הציבור, מקבלי ההחלטות, אנשי מקצוע ובעלי העניין. יודגש שעיקר ההשפעה של התוצרים תתרחש ברמה התודעתית. התקוות התפניות והמודלים הרדיקליים לעתיד שהוצפו בעת הפעלת מכונת האוטופיות ינכחו, במודע או שלא במודע, בשיח ובעשייה המקומיים, וגם אם ייעדרו, יבלטו בהעדרם.

5. ליווי ותמיכה

מפגשים מקוונים להצגה כללית של הכלי והדרכה בנוגע אפשרויות ליישומו יינתנו במרוכז בהתאם ללו"ז מיזם ישראל 100.

ליווי מקרוב להפעלת בית המלאכה ייבחן בהתאם לצורך, אופי הפרויקט והאפשרויות הזמינות.

נספח: כלי עבודה נוספים בבית מלאכה לאוטופיות

א. כלי עבודה פרטניים בתהליך ייצור אוטופיות

תהליכי הייצור של אוטופיות אינם מיועדים רק לצורך ייצור אוטופיות, אלא הם נושאים גם ערך עצמאי. כלומר, עצם השימוש בכלי אמור לשאת ערך למשתמש בהגברת ההכרה באפשרויות של העתיד. להלן מפורטים חמישה מתוך הכלים לייצור אוטופיות, התוצרים היכולים להתקבל מהפעלתם והשימושים שניתן לעשות בתוצרים אלו:

1. ציפיות, תקוות, חרדות

מציאת נקודת פתיחה אישית במלאכת יצירת האוטופיה. התבוננות עצמית בציפיות, בתקוות או בחרדות מהעתיד (מה חשוב לך שיקרה בעתיד?), חיפוש אחר מחשבות טורדניות או חוסר מנוחה באשר לעתיד לקרות.

תוצרים:

דימויים הנבחרים מן המוכן או שמיוצרים במיוחד, המעוררים או מבטאים "ציפיות, תקוות או חרדות מאג'וריות" באופן אישי אצל היוצר. בה בעת, ניתן לתת להם פרשנות אל קנה המידה הגדול שמעבר לאישי, קהילתי, עירוני, אזורי, ארצי או בין-לאומי.

שימושים: שיפור המודעות למניע פנימי לתכנון.

2. חלוצי החלל

זיהוי וניתוח של חלל או חללים בהווה שמסמנים את העתיד, כלומר שהעתיד נוכח בהם עכשיו. חללים שיש בהם אנומליה או סטייה מהצפוי והמוכר בהווה, ושניתן לייחס את הסטייה לכך שהחלל מבטא מן הלא מוכר של העתיד.

תוצרים:
צילומים ייעודיים מודפסים של החללים החלוציים, התופסים את האנומליה שלהם. ניתוח של האנומליה וניסיון להסביר אותה במונחים של תמונות עתיד.

שימושים: שיפור ההבנה של האפשרויות של העתיד ושל מגמות המובילות אליו. חיפוש אזורים להתחלה של התערבות.

3. נקודת מפנה

זיהוי תבנית לעיתוי שבו מובן, בזמן אמת או בדיעבד, שהדברים אינם באמת כפי שאנחנו מכירים אותם. חיפוש אפשרויות לנקודות מפנה במישור האישי. תיאור של נקודת מפנה אפשרית, שהיא אישית או קולקטיבית בעתיד.

תוצרים:
א. סרט, אודיו או טקסט המתארים רגע שבו דמות בדיונית או אמיתית מבינה שתמונת העולם שהיא מחזיקה משתנה לתמיד ושיש לה זיקה לתמונת המצב הקיימת או העתידית במרחב שבו פועל היוצר.
ב. תיאור בדימוי, בסרט, באודיו או בטקסט של רגע בנקודת מפנה אפשרית (אבל מדומיין וספקולטיבי), שעשוי להתרחש בחיי היוצר בעתיד.

שימושים: הגדרה של אופן זיהוי מטרות לעבודה, סיוע בהבנה של אפשרויות לשינויים שהעבודה יכולה לחולל או למנוע ולאופן שבו ניתן לגרום לקהל היעד לשינוי באמצעותה.

4. חזיונות על עתיד מקומי

'מכונת זמן' המאפשרת לבקר במקום מסוים בעתיד למשך שנייה אחת בלבד, מספיק כדי לצלם תמונה אחת ולחזור. ב'חיזיון' יופיע חלל נבחר מזווית מבט מסוימת - פעם כתמונה בהווה ופעם כתמונה בעתיד. התכונות של החלל ופרטי הפרטים של הפעילות שבתוכו, כפי שנתפסו בפריים, יחשפו קטע מחיי היום-יום של העתיד.

תוצרים:
דימויים הכוללים אתר אחד או יותר מהיום ומהעתיד. 'צילום העתיד' נעשה על בסיס צילום המצב הקיים.

שימושים: מתוך מבט ספציפי וחד על מקום מוגדר ועל החיים ביום-יום ניתן יהיה להעלות השערות, שאלות, אפשרויות ורמיזות לשאלות גדולות יותר על החיים ועל המרחב בעתיד.

5. חפירה ארכיאולוגית באוטופיה

מזה לפחות כ-150 שנה המרחב בישראל הוא שדה ניסויים גדול לאוטופיות. מהן אותן אוטופיות? מה נשאר מהן? מה ניתן ללמוד מהן לקראת הכנה של העבודה? מקרה המבחן לאוטופיה קיימת ייבחר בזיקה למיקום, לנושא או להיבטים אחרים של העבודה.

תוצרים:
זיהוי וניתוח של ניסיון קודם לפיתוח אוטופיה (בין אם בוצע באופן מלא, חלקי או שלא בוצע) והסקת מסקנות בנוגע לנשוא העבודה. ביטוי לאוטופיה ולתוצאותיה במדיום תלת-ממדי.

שימושים: חפירה ארכיאולוגית באוטופיה היסטורית מיועדת לזהות מניעים ודרכי פעולה שכבר נוסו, לעקוב אחר התוצאות ולנתח את הרלוונטיות שלהן לעבודה.

ב. **תבניות ייצור של אוטופיות** *(רשימה חלקית)*

אוטופיות יוכנו במגוון קני מידה וצורות (במפורט להלן), חלקן יקיימו זיקה הדדית (מערך של אוטופיות), וחלקן יעמדו בפני עצמן. יחד הן יהווו תפריט עשיר ומגוון של חלופות אפשרויות לעתיד, תוך שהן מחזיקות מערכות של מושגים, שפה, רעיונות, דימויים וערכים בעלי פוטנציאל לשינוי בתודעה, בשיח ובפרקטיקה.

- **אוטופיות גנריות מקומיות ('אוטופיות בכלוב'):** בספרו The Liberal Monument Urban Design and the Late Modern Project[2] מציע Alexandre D'hooghe מודל גמיש ליצירת אוטופיות, תוך עקיפת מנגנון ההשמדה העצמי הטמון בהן. במודל זה פרוסות במרחב האורבני אוטופיות, שכל אחת מהן שומרת על תחום מוגדר וסגור. עיר האוטופיות של D'hooghe (במקום עיר אוטופית) היא עיר המקיימת בו-זמנית מבחר של מודלים אוטופיים שלמים במעין אסמבלז', וכל אחד מהם מציע הגשמה מובחנת של אידיאולוגיה אל תוך סביבת חיים קונקרטית. כל אוטופיה רחבה מספיק כדי להכיל את התפיסה המחוללת אותה ואת האמצעים המגשימים אותה, ובמקביל היא צרה מספיק כדי לא להשליט עצמה על כלל המרחב. כליאתה של האוטופיה, תוך הצבתה לצד אוטופיות מתחרות, מעניקה לה מודעות עצמית כאלטרנטיבה אחת מני רבות. בכך מנוטרל היסוד הטוטליטרי המאיים לשלול את קיומה מרגע מימושה. מוצע לכנות אוטופיות אלו כ'אוטופיות בכלוב'.

בבית המלאכה לאוטופיות ניתן ליצור מערך של 'אוטופיות בכלוב' באזור נבחר, בין היתר תוך אימוץ כמה מהמאפיינים שקבע D'hooghe: גבולות ברורים, תכולה הכוללת תשתיות מבני ציבור ועוד, מותירה מקום לאוטופיות אחרות, מייצגת תפיסת עולם שלמה ומהווה אב-טיפוס למודל. השונות והקיטוב של התרבות בישראל ישמשו לצורך גיוון האוטופיות, כמשאב וכמקור ליצירה.

- **אוטופיות 'עתיד עבר':** אוטופיות 'עתיד עבר' פרוסות לאורך ציר הזמן שבין עברה של סביבת חיים לעתידה. Jorge Otero-Pailos מציע[3] מתודולוגיה המאפשרת ליצור אלטרנטיבות חדשות לעתיד של מרחב מסוים, באמצעות פרשנות חדשה וספקולטיבית לעבר שלו (historic provocation). באופן דומה, אוטופיות 'עתיד עבר' יתחילו בהצעה של היסטוריה חלופית למקום, ככלי המאפשר לדמיין עתידים חדשים למרחב. כך, באופן פרדוקסלי, דווקא העיסוק בשאלות של זיכרון (קולקטיבי ואישי) ושל שימור (כלומר מבט אל העבר) יאפשר לפרוץ את ההווה אל סביבות חיים לא מוכרות בעתיד.

- **אוטופיות 'ready made':** אוטופיות 'ready-made' הן אוטופיות מן המוכן - אוטופיות שכבר נהגו, נותרו בזיכרון הקולקטיבי או נשכחו. חשיפה, איסוף וקטלוג של אוטופיות 'ready-made' לא רק ירחיבו את מבחר האוטופיות המוצגות באמצעות בית המלאכה, אלא יאפשרו לעבד ולנתח אותן באופן השוואתי, לחלץ מהן קווי דמיון ודפוסים חזרתיים. בכך, ניתן יהיה גם להעשיר את העבודה על אוטופיות חדשות. מרחבי החיפוש לאוטופיות 'ready-made' יכללו את התכנון והאדריכלות, הקולנוע, הספרות ועוד.

- **אוטופיות של 'זמן מעגלי':** אוטופיות של זמן מעגלי מחלצות רגעים אוטופיים מהעבר ומציבות אותם בקונטקסט חדש של העתיד. זאת, תוך עיצוב מחדש של ההקשרים המרחביים והתרבותיים שלה. עבודתה של האומנית יעל ברתנא, And Europe will be stunned, היא דוגמה להפעלה של אסטרטגיה מסוג זה. בעבודתה הציגה ברתנא[4] תנועה ציבורית חדשה (אמיתית? פיקטיבית?) לשיבת יהודים לפולין. באחד מחלקי העבודה, 'שחזרה' האומנית סצנה במציאות (מן העבר? מן העתיד?) של הקמת קיבוץ במתכונת חומה ומגדל בכיכר מרכזית בוורשה. חלק אחר כלל הצגה של נאום של מנהיג מקומי הקורא ליהודים לחזור,

---

[2] Alexandre D'hooghe (2010) The Liberal Monument Urban Design and the Late Modern Project, princeton Architectural Press and Berlage Institute

[3] Otero-Pailos, Jorge (2005) Historic Provocation: Thinking Past Architecture and Preservation, Future Anterior: Journal of Historic Preservation History Theory; Winter 2005, Vol. 2 Issue 2, p1

[4] הביתן הפולני בביאנאלה הבין-לאומית ה-54 לאומנות בוונציה.

תוך שימוש בטקסט בעל תכנים אוטופיים בהקשר אסתטי של סרטי תעמולה נאציים. המציאות האוטופית האלטרנטיבית (כולל היסודות המערערים שכללה בתוכה) התבססה על התקה של רגעים אוטופיים מהעבר ומניפולציה שלהם לתוך קונטקסט חדש של העתיד (תוך היפוך משמעויות). עבודתה של ברתנא מעלה שאלות נוקבות, בזכות יכולתה "לחצות את הגבולות של מה שמותר להגיד, לדמיין ואפילו לעשות".[5]

- **אוטופיות לשוניות**: אמירתו הידועה של ויטגנשטיין 'גבולות השפה שלי הם גבולות הקיום שלי' מצביעה על ההבניה הלשונית שמייצרת תבניות מחשבתיות ובוראת את המציאות דרכן. האוטופיה הלשונית מציעה כלי מערער שביכולתו לגרום להצפה של השפה, להתרבות מהירה של מושגים, לפירוק של תבניות והמשגות, ולתנועה של דה-טריטוריאליזציה של השפה ושל המחשבה. פירוק העמדות הלשוניות (סובייקט-אובייקט) עשוי להציע על מצבי-ביניים של העשות במקום של דיכוטומיות ופוזיציות קבועות, והוא מחולל תשוקה יצרנית במקום תשוקה שמקורה בחסר. האוטופיה הלשונית יכולה לפעול באמצעים פשוטים ביותר – לדוגמא שאלה חוזרת ונשנית שמפרקת שוב ושוב את ההנחות ואינה מניחה לאף עמדה להתקבע (למשל: למה? איך?) המטרה באוטופיה זו אינה להגיע לתשובה – שתייצר שוב תבנית אליה תוכפף המציאות, אלא לייצר תהליך או 'העשות' (becoming) בלשונו של ז'יל דלז. מילות שאלה אלו מייצרות מעין מבנה מזוודה שמאפשר הצפה וריבוי אפשרויות, ומהווה כלי עבודה משמעותי גם באוטופיות נוזליות.

- **אוטופיות נוזליות:** המציאות לעולם אינה מקובעת או יציבה. "נוזלים", כותב הסוציולוג זיגמונט באומן (Bauman) "אינם שומרים על צורתם בקלות. אפשר לומר שאין להם יכולת לקבע את המרחב או לשלוט בזמן. [...] למוצקים יש ממדים מרחביים ברורים, והם מנטרלים את השפעתו של הזמן ובכך מצמצמים את משמעותו".[6] הנוזלים קשורים לרעיון הקלות והניידות, הם מחלחלים, משפריצים, מציפים – ובמידה רבה ניתן לראות את המצב הפוסט-מודרני והנוכחי כנוזליים ולא כמוצקים. תהליך המסת המוצקים (המבנים שהתמידו לאורך זמן, התפיסות, וכל מה שהיה חסין לזמן עד שהחל להתפורר במאה האחרונה –הדיגיטציה שהובילה לביטול המרחב והזמן, השחרור ממחויבויות ומנאמנויות, ולאחרונה אף השחרור מהאמת במסגרת ה- fake news). האוטופיה הנוזלית תימנע תהליך של התמצקות והתגבשות, ותציע כלים להגברת הזרימה (flow), התנועה (speed), המגע הקונטינגנטי, ההתנסות בעולם האמיתי. היא תציע תנועה במקום מקובעות, נוודות במקום נייחות, רשתות במקום צמתים. האוטופיה הנוזלית תמיס מושגים מקודשים ותפיסות מקובעות, היא תערער את הרציונליות האינסטרומנטלית (כפי שכינה זאת מקס ובר) שהובילה לעליית סדר כלכלי, אתי ותרבותי שאינו בהכרח מיטיב. במקום משימה של בניית סדר חדש במקום הסדר הישן (משימת המודרניות שהייתה –למרות מראיתה הנוזלית – פעולה מקבעת ומייצבת) תציע האוטופיה הנוזלית להמיס את התפיסות המוצקות ואת הסדרים הקבועים כדי לאפשר עלייה של סדרים אופציונאליים אחרים, הפרדה של מרחב וזמן, חשיבה מחודשת על מושגים שהגדירו ועיצבו את הקהילה, החברה, העבודה והפרטיות עד כה.

---

[5] אלון גינתון (2012), אירופה תוכה בתדהמה: טרילוגיית הסרטים הפולנית של אומנית הווידיאו יעל ברתנא, בתוך: http://www.artportal.co.il/?CategoryID=128&ArticleID=830

[6] באומן, זיגמונט, *מודרניות נזילה*, תרגום: בן ציון הרמן. ירושלים: מאגנס, 2000, 2

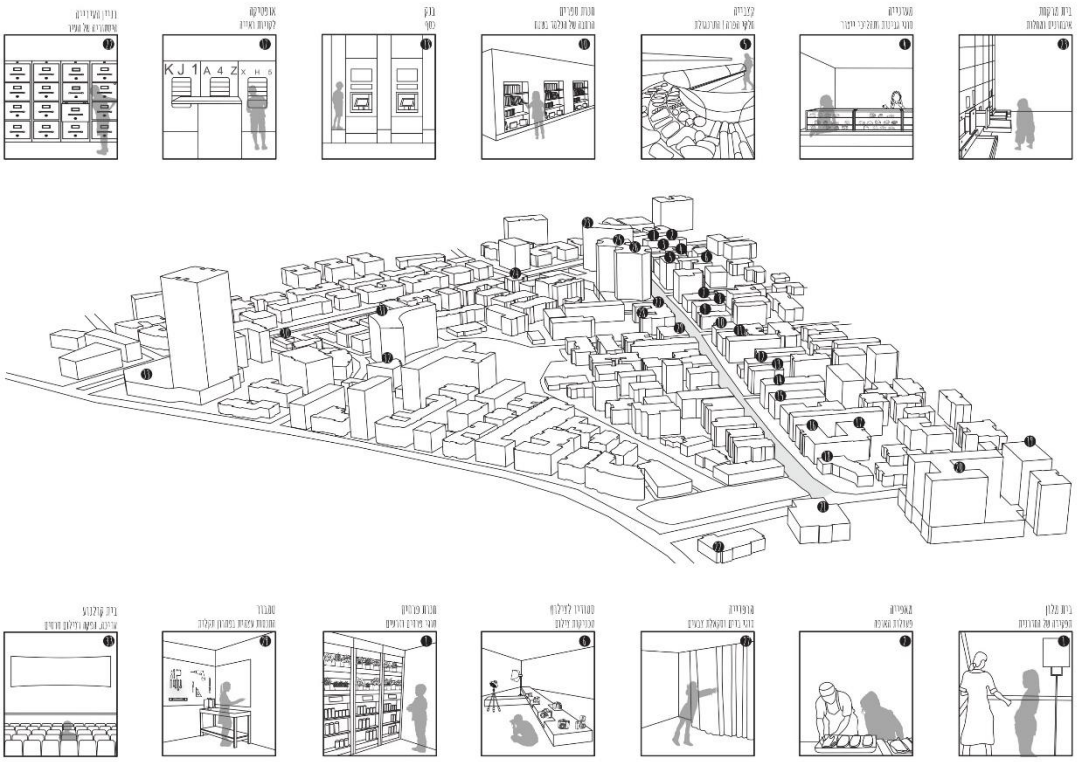

| עיר קוגניטו | אימור בן-צור